

Історія

УДК 323.1 М.Драгоманов+О.Кониський

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17288614>

Траєкторія «Українського проєкту» в науковій спадщині

М. Драгоманова та О. Кониського

Тетяна Андріївна Стоян,

доктор історичних наук, професор

Українського державного університету ім. М.П. Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-9769-6192>

Прийнято: 19.09.2025 | Опубліковано: 30.09.2025

***Анотація:** У статті здійснено спробу осмислити інтелектуальну спадщину М. Драгоманова та О. Кониського як проєкції двох моделей національного відродження. Аналіз спрямовано на реконструкцію їхніх концептуальних позицій щодо політичної суб'єктності, культури, освіти, мови, а також на виявлення суперечностей і точок перетину у їхніх уявленнях про зміст української емансипації. Показано, що М. Драгоманов вибудовував концепцію політичної автономії через федералістичну рамку, захищаючи раціональне право на самовизначення й модерну національну ідентичність як частину європейського політичного процесу. Водночас О. Кониський вбачав націю як морально-історичну спільноту, об'єднану мовою, звичаєм, історією, з емоційним переживанням приналежності. Відмінність між ними проявилася у ставленні до релігії, легітимації національного руху, ролі еліти, стратегіях культурного опору. Здійснено дискурсивний аналіз публіцистичних, епістолярних та автобіографічних джерел, зокрема щоденників і листів, що*

дозволило реконструювати не лише програмні положення, а й переживання, сумніви, внутрішні зміщення. Простежено, як обидва мислителі, попри полярні інтонації – раціоналістичну аналітичність М. Драгоманова й емоційну іронічність О. Кониського – формували акторність українського проєкту, прагнучи уникнути як крайнощів ізоляціонізму, так і небезпек безнаціональної індиферентності. Визначено, що обидві траєкторії були відповіддю на колоніальну ситуацію та спробою побудови культурно-політичного простору модерної українськості в межах імперського тиску.

Ключові слова: українська національна ідея, державотворення, національна ідентичність, українофіл, М. Драгоманов, українськість, школа істориків, український модерний рух, освіта, націотворення, нація, мислителі модерної доби, О. Кониський, українське відродження, національне питання.

***The trajectory of the «Ukrainian project» in the scientific heritage of
M. Dragomanov and O. Konysky***

Tetiana Stoian,

Doctor of Historical Sciences, Professor Mykhailo Drahomanov State University

<https://orcid.org/0000-0002-9769-6192>

Abstract: *The article attempts to comprehend the intellectual heritage of M. Dragomanov and O. Konysky as projections of two models of national revival. The analysis is aimed at reconstructing their conceptual positions on political subjectivity, culture, education, language, as well as at identifying contradictions and points of intersection in their ideas about the content of Ukrainian emancipation. It is shown that Dragomanov built the concept of political autonomy through a federalist framework, defending the rational right to self-determination and modern national identity as part of the European political process. At the same time, Konysky*

saw the nation as a moral and historical community united by language, customs, history, with an emotional experience of belonging. The difference between them was manifested in the attitude towards religion, the legitimization of the national movement, the role of the elite, and the strategies of cultural resistance. A discursive analysis of journalistic, epistolary, and autobiographical sources, including diaries and letters, was carried out, which allowed us to reconstruct not only programmatic positions, but also experiences, doubts, and internal displacements. It was traced how both thinkers, despite their polar intonations – the rationalistic analytical nature of Drahomanov and the emotional irony of Konysky – shaped the actorship of the Ukrainian project, striving to avoid both the extremes of isolationism and the dangers of nationless indifference. It was determined that both trajectories were a response to the colonial situation and an attempt to build a cultural and political space of modern Ukrainianness within the framework of imperial pressure.

Keywords: *Ukrainian national idea, state-building, national identity, Ukrainophile, M. Drahomanov, Ukrainianness, school of historians, Ukrainian modern movement, education, nation-building, nation, thinkers of the modern era, O. Konyskyi, Ukrainian revival, national question.*

Постановка проблеми. Педагогічна й суспільно-політична думка другої половини XIX століття формувалася під тиском імперських режимів і модерних перетворень, що зумовлювали потребу в моделях культурної самореалізації та громадянського виховання. У цьому контексті постаті О. Кониського та М. Драгоманова окреслюють дві траєкторії осмислення ролі освіти, мови й преси в конституюванні української суб'єктності. Розрізнення культурницько-соборницької лінії О. Кониського і раціоналістсько-федералістської лінії М. Драгоманова дозволяє побачити не лише різні стратегії націєтворення, а й конкурентні розуміння зв'язку між культурою та політикою, школою та громадою, особистістю та колективом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика громадівського руху та внеску О. Кониського вивчалася в дослідженнях, що реконструюють інфраструктуру просвіти, видавничі практики та правописні дебати. Наголошується, що «“Свідоме українство” (...) розглядало національну ідею як істотну домінанту національного відродження» [18, с. 85]; підкреслюється надзвичайна працездатність і публіцистичний пріоритет його корпусу текстів, де «оповідання і нариси з народного життя» були «артистично найціннішими» [21, с. 3]. Дискусії в галицькому полі висвітлюються через «угодові» сюжети та протиставлення таборів; пояснюється, що приписуване О. Кониському «полонофільство» постає як інструмент консолідації українського руху, а не як приватна симпатія [14, с. 59]. Паралельно акцентується його роль у виборюванні фонетичного правопису, у редагуванні «Правди», у випрацюванні публіцистичної мови, придатної для надрегіональної комунікації [5]. Узагальнено в сучасній історіографії, що інтелектуальні пошуки Драгоманова поєднували історіософське бачення з концепцією суспільного оновлення [20, с. 448–452]. Систематизація ключових процесів українського ХІХ століття через категорії «час народів» і «національні рухи» подана у навчальному посібнику, що інтегрує український контекст у ширший європейський простір [3]. Наголошено, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. усередині національного руху відбувалася конкуренція концепцій, що зумовлювала пошук політичних компромісів [1, с. 49-50]. Педагогічні студії підкреслюють виховне спрямування дитячих творів О. Кониського як складник становлення української національної школи [6, с. 22-26]. У рецепції сучасних досліджень текст М. Міхновського «Самостійна Україна» постає як радикальна альтернатива культурницьким та федералістським проектам кінця ХІХ століття [19]. У І. Левченка, О. Котляра, У. Кухарук та О. Смержевської поняття «соборності» та «рідної мови» показані як центральні у світоглядних

пошуках О. Кониського й І. Шрага, що засвідчує тісний зв'язок мовної проблематики з націотворчими процесами [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри розмаїття сучасних студій, низка аспектів залишається невирішеною. Передусім бракує узгодженого пояснення співвідношення федералістської концепції М. Драгоманова та культурницько-соборницької стратегії О. Кониського, що задають різні рамки українського проєкту. Недостатньо розробленою лишається проблема пошуку компромісів у галицькому полі, де «угодові» практики поєднувалися з потребою збереження національного канону. Потребує уточнення й питання про роль мови як інструмента соборності та водночас як фактора регіональних відмінностей. Відсутня також цілісна реконструкція механізмів взаємодії українського інтелектуального руху з іншими національними дискурсами ХІХ століття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в критичному зіставленні культурницько-соборницької програми О. Кониського з раціоналістсько-федералістською програмою М. Драгоманова через призму освітніх, мовних і публіцистичних практик. Методологічно дослідження спирається на дискурсивний аналіз, що дозволяє виявити, як у листах, щоденниках і публіцистиці артикуються стратегії легітимації національного проєкту. Аналізовано лексику та смислові опозиції, за допомогою яких Драгоманов конструював федералістський дискурс ідей автономії, тоді як Кониський формував культурницько-соборницький наратив через поняття рідної мови, виховання та соборності. Такий підхід дав змогу простежити механізми, за допомогою яких інтелектуальна мова діячів перетворювалася на інструмент мобілізації та вироблення спільного горизонту «українського проєкту».

Виклад основного матеріалу дослідження. Траєкторія «українського проєкту» другої половини XIX століття окреслюється крізь напруження між культурною самоорганізацією й політичними пошуками. У цьому контексті постаті О. Кониського та М. Драгоманова не протиставляються, а формують два вектори одного процесу, що розгортається між імперськими обмеженнями й локальними ініціативами. Діяльність О. Кониського, як зазначено, «із зовнішнього боку не була такою помітною», проте саме вона «відіграла важливу, ще й сьогодні повною мірою не оцінену, роль у справі всеукраїнського національного піднесення» [18, с. 85]. Течія «свідомого українства», попри перебування «обабіч магістрального шляху» та критику за «самоізоляцію», не втрачала фокус на «національній ідеї як істотній домінанті» в умовах поділу українських земель між імперіями [16]. Така орієнтація перетворює культурну інфраструктуру з інструменту на фундамент політичного процесу: саме мережа осіб, текстів і освітніх ініціатив закладає формат майбутніх інституційних практик.

У публіцистиці О. Кониського формується постійний канал впливу на інтелігенцію, де жанрова різноманітність – поезія, оповідання, романи, нариси, критичні огляди, рецензії, некрологи, спогади – слугує засобом прямої участі в суспільному житті. Вибудовується не ідеологічний маніфест, а повсякденна розмова, у якій громадські питання набувають форми міркувань без декларативності, але з чіткою авторською позицією. Намір переважити публіцистичну функцію над естетичною не знижував зацікавлення читачів, а навпаки, посилював ефект впливу. За свідченням І. Франка, «артистично найцінніші» твори О. Кониського – саме «оповідання та нариси з народного життя» [21, с. 3]. Така оцінка вказує на стійкий зв'язок між художнім і суспільним: текст не лише відображає реальність, а й залучає читача до обговорення, виводячи проблему у публічну площину.

Спроба окреслити політичну суб'єктність через культуру проходить у творчості О. Кониського також через рефлексію над україно-польськими стосунками. Позиція про «згідне життя українців з поляками» не зводиться до загальних декларацій. Вона отримує конкретне втілення: заснування Наукового товариства імені Шевченка та відкриття української кафедри у Львівському університеті подається автором як результат особистих зусиль [15]. У поезії 1862 року ця позиція набуває загальнослов'янського забарвлення: «Не в тім, щоб, вибившись на волю, // З ляхами знову воювать // Да кров слов'янську проливать // І засівать трупами поле. // Я даром сліз не проливаю:// Слов'ян усіх в одній сім'ї // Побачить хочеться мені» [10]. У нотатці від 6 січня 1886 року зафіксовано не лише надію, а й тривогу: «Слава в вишніх Богу і на землі мир! [...] Аж дух радіє, чуючи звістки про цю згоду, але певно, що це згода тяжкими рефлексами обізветься на нас отут у Києві» [15]. Напруга між очікуванням порозуміння та передчуттям внутрішнього спротиву вказує не на декларативність, а на глибину й ризикованість соборницької позиції.

У галицькому контексті підвищується рівень політичної напруги, оскільки патріотизм часто зводився до «антипольськості», а спроби порозуміння з поляками ставали предметом підозри. Вибірковість у трактуванні союзів фіксує О. В. Дяченко: ситуативні компроміси з москвофілами сприймалися як тактичний крок, натомість будь-яке «полонофільство» таврувалося як «запроданство» [14, с. 59]. У цій логіці «полонофільство» О. Кониського розглядається як відповідь на внутрішню потребу консолідації, а не як втрата принциповості. Конфлікт не зводився до риторики – він визначав, які проєкти підтримуються, які блокуються, які редакції очолюються, які альянси визнаються можливими.

Не ідея, а мовна практика зумовлює соборницьку стратегію О. Кониського. Саме через фонетичний правопис і боротьбу проти «максимовичівки» прокладається шлях до подолання «національного дуалізму

української інтелігенції». Роль редактора «Правди» у 1888 році посилила вироблення публіцистичної норми, а теза про спільну літературну мову для «Західної та Східної... України» закріпила цю норму в редакційній політиці. Відмова від «москвофільського язичія» набуває політичного значення, коли звернення до наддніпрянських авторів супроводжується закликом підтримувати мовну єдність. За спостереженням Т. Гирича, такий підхід виводить мовну норму за межі лінгвістики, вписуючи її в структуру національного самовизначення [5].

Листування проливає світло на глибинні розбіжності. У посланні до М. Грушевського зафіксовано суперечку навколо вислову В. Науменка про «тесную связь с одной общерусской литературой и культурой» як запоруку успіху: «успех этой идеи возможен только в тесной связи...». Відповідь О. Кониського містить критику подібної установки: «непонимание истинной сути украинской идеи» [17]. Полеміка виходить за межі приватного обміну – вона моделює дві культурні стратегії: побудову окремої системи з власною інфраструктурою чи прагнення інтегруватися в імперську орбіту з розрахунком на зовнішнє визнання. У такому виборі редакційна й мовна політика не є додатком до політичної, а її засадничим рівнем.

Щоденникові згадки про галицьких радикалів підкреслюють етичну площину конфлікту. Особливо виразною є характеристика І. Франка: «Сила фактів довела, що се людина цілком не моральна, завжди здатна зрадити, „предать и продать“, і ніколи, ніколи він ліпший не стане...» [17]. Такий тон задає межу припустимості компромісу. Якщо союзник втрачає моральну довіру, співпраця з ним стає неприйнятною незалежно від обставин. Етичний вимір у політичному житті О. Кониського виявляється не риторичною надбудовою, а критерієм легітимації дій.

Двоїстість у ставленні до порозуміння з поляками зберігається навіть після повернення О. Кониського до Києва у 1888 році. Невизнання його позиції

галицькою публікою не змінює загального курсу. Намір «побачить Слов'ян усіх в одній сім'ї» [15] не передбачає поступок у питанні ідентичності, навпаки – апелює до потреби інституційної опори через мову, освіту й пресу. У такій побудові соборність не конфліктує з окремішністю, а координується з нею через довготривалі проєкції культурного самоствердження.

Інфраструктура «свідомого українства», як її розуміє О. Кониський, не покладається на декларації. Мовна норма, преса, шкільництво й міжрегіональні ініціативи мають утримати тяглість національного розвитку в умовах імперського тиску. Компроміс тут не замінює принципів, а служить інструментом їх реалізації. Саме ця позиція створює контраст із проєкцією М. Драгоманова, де політична конструкція, права й «вільності федеральні» стають вихідною точкою для формування цілого: «А) Права людини і громадянина: а) недоторканість тіла для ганебних покарань і смертної страти. [...] д) недоторканість національності (мови) в приватному і публічному житті. е) Свобода совісті (віри і невіри) і всякого публичногобогослуження [...]. ж) Свобода мови, друку, театрів і навчання. з) Свобода зібрань, прохань і заяв зовнішніми знаками [...] и) Свобода товариств і суспільств. ... к) Право опору незаконним діям чиновників. м) Рівність усіх в громадянських правах і обов'язках» [7]. Протиставлення культурного фундаменту та політичного механізму виявляє відмінність стратегій, але не скасовує спільної мети.

Не окрема теза, а цілісна логіка поєднує у М. Драгоманова культурну автономію, федералістичну модель і соціальну демократизацію. Вимога свободи – особистої, громадської, крайової – стає критерієм для національного чинника. Минуле, у його прочитанні, постає не як об'єкт пам'яті, а як ресурс. У «Пропащому часі» формулюється очікування, що «старосвітська вольність вояцька» та «нова, все народня» утворять єдину траєкторію: «...можна було ждати, що те, що завелось на Україні само по собі, буде піддержане нарочитою думкою...» [12, с. 33]. Вибір історичних аналогій – Голландська республіка,

українське військове самоврядування – не запозичує чужого досвіду, а співвідносить його з власним, тому федералізм постає не імпортованою теорією, а способом раціонального упорядкування української традиції.

З політичного проєкту логіка М. Драгоманова переходить у правове поле, де свободи не обмежуються індивідуальним рівнем. У «Вступному слові до “Громади” 1878 р.» акцент робиться на тому, що «нам українцям, тепер треба доложити до тих основних прав ще і волю кожної породи людської, а також громади й країни, тобто вільності федеральні». Таким чином, автономія фіксується не як альтернатива праву, а як його реалізаційна форма. Українське питання у М. Драгоманова не виходить за межі європейської модерності – воно в неї вбудовується через категорії свободи, гідності, рівності. Паралельно триває критика імперської лексики, яка позначала Україну як «Південну руську землю». Принциповий вибір на користь назви «Україна» свідчить не лише про номінативну чутливість, а про відмову від спадкоємності з російською імперською культурою [2, с. 51].

У культурній картині М. Драгоманова русифікація не заперечується, однак постає не як однозначне зло, а як середовище, яке потребує реалістичної оцінки. У «Листах на Наддніпрянську Україну» підкреслюється, що канон не може обмежуватися лише українськомовною літературою: «а вже зовсім не звертають уваги на твори Українців, писані польською мовою... або російською». Далі згадується, що в «Історії літератури рускоп...» д. Огоновського немає навіть «Історії Русовъ, без котрої абсолютно неможливий Шевченко...» [8, с. 17]. Сама присутність українського матеріалу у творах іншими мовами не ліквідує загроз русифікації, але примушує шукати шляхи доступу до модернізації поза ідеологічним обмеженням.

Порівняння з історією інших народів фіксує не аналогії, а відмінності в умовах, які унеможливлювали тривалі культурні процеси в українському просторі. Формулювання в М. Драгоманова відразу відводить аргументацію

від пояснень через «вроджену відсталість»: «Таке-то діяла з нашим народом Орда ще сто років тому! А з другими ж народами, що живуть далеко од степів азіатських, з німцями, французами, англійцями, італійцями – таке вже років з тисячу як не случалось... Тим-то вони і випередили нас в деякому ремесстві та в науці, бо їм було коли вчитись, сидючи не боячись дома та їздячи по світу» [11, с. 37]. Контекст мобільності, безпеки, відкритості до освітніх структур постає як ключ до пояснення нерівномірного розвитку, тому заклик до інституційного інвестування у знання, ремесла й університети звучить не як абстрактна програма, а як прямий наслідок цієї діагностики.

Критика національного руху не виходить за його межі, але вказує на ті лінії внутрішнього зсуву, які в разі ігнорування перетворюють ідею на власну карикатуру. У формулі, винесеній у текст без застережень, міститься діагноз не лише поведінки, а й загрози її легітимації: «Перш усього наше національство зовсім уже не таке мирне. Послухайте, з якою ненавистю говорять іноді наші люде про Москалів, Поляків, Жидів...» [13, с. 27]. У цьому ж абзаці з'являється засіб корекції – не заклик до примирення, а твердження про те, що «наука, правда ніколи не пошкодить, а тільки допоможе». Вимога обґрунтовувати дію знанням, а не емоцією, не виводиться з просвітницької етики, а з політичної ефективності: опора на «застарілу, хибну» науку означає втрату мобілізаційної сили.

Соціальна структура, що зберігає стану ієрархію, залишається основною перешкодою для демократизації, яка в М. Драгоманівському уявленні не обмежується політичним ладом, а вимагає переформатування самої логіки суспільного укладу. Орієнтація на молодь постає не як декларація про нове покоління, а як діагностичний вибір: саме ті групи, що найменше інтегровані в систему привілеїв, мають найвищий потенціал для змін. Ієрархія в цьому випадку не критикується як абстрактна форма, а окреслюється через

дії – блокування автономних ініціатив, опір горизонтальним зв'язкам, спроби зберегти владні центри поза межами громад.

Галицький вимір дискусії з О. Кониським набирає форми зіткнення не лише стратегій, а й уявлень про межі допустимого компромісу. Підтримка домовленостей із місцевою шляхтою в соборницькому ключі, яку санкціонував О. Кониський, входила у протиріччя з М. Драгоманівською підозрою до «реакційних» кол і продовжувала лінію неприйняття союзів, що вели до консервації нерівності. Реальна політика, однак, не дозволяла залишатися в межах догматизму: інституційні здобутки на кшталт кафедр мови чи гімназій вимагали тактичної гнучкості, тоді як ідейна лінія вимагала чистоти засад. Власне це напруження й розводило обох діячів у практичних кроках, залишаючи водночас спільну ціль – збереження і розбудову українського культурно-політичного простору.

Попри різність напрямів, обидві лінії рухаються в одному географічному й політичному просторі. В одній площині діють дві інтенції: одна утверджує цілісність через інституцію, інша – через право. Одна будує на спадковості культурного ресурсу, інша – на трансформації його форми. Розходження не стає розривом, бо не заперечує спільної основи: необхідність українського культурно-політичного поля як умови не лише існування, а модерного самоствердження.

Літературна норма й видавничі платформи формують простір, у якому перетинаються культурна програма О. Кониського і модернізаційна ініціатива М. Драгоманова. У пасажі про «необразованість» зосереджено не лише педагогічну претензію, а й унаочнено брак тієї інфраструктури, яка мала би забезпечити сталість інтелектуального обігу: університети, наукова періодика, доступні переклади, модерна історіографія. Суперечка про мовну норму, яку провадив О. Кониський у «Правді», не протистоїть, а співвідноситься з вимогою раціоналізації письма, що її артикулює М. Драгоманов. У такому

зчепленні окремішність мови й вимога наукової якості не конфліктують між собою – лише за умови, що публічний дискурс не замикається на етноцентричній риторичі й не перериває зв'язку з ширшим обігом ідей.

Розробка моделі, в якій індивідуальна свобода не усувається колективною, а співіснує з нею в єдиному правовому полі, виводить М. Драгоманівський проєкт на рівень процедурної соборності. У цій конфігурації не лояльність і не емоційна солідарність утримують з'єднані території й громади, а закріплене в праві право на відмінність – через автономію краю, свободу громади, гідність особи. І саме тут траєкторія М. Драгоманова сходиться з лінією О. Кониського: перша створює каркас інституцій, друга наповнює його змістом – мовою, шкільництвом, пресою, підготовкою кадрів. У цьому поєднанні політика не протистоїть культурі, а оформлює її як суб'єктну силу.

Пріоритети двох позицій не зводяться до семантичних відмінностей. О. Кониськівський напрям фіксує національне питання як вихідну передумову інституційної розбудови. У М. Драгоманівському вимірі національна ідея вбудовується в рамку прав і процедур, де гарантії для громади та краю доповнюють і не витісняють особисту свободу. Напруження не є чисто теоретичним. У культурному полі воно відтворюється як боротьба за єдину комунікаційну норму, яка забезпечить суб'єктність через мову, знання, навчання і друк. У правовому полі воно трансформується у дискусію про межі допустимого засобу. Узгодження цих рівнів передбачає не компроміс формул, а тривалі інвестиції в практики – мовні, освітні, редакційні, управлінські.

Реальні кейси Галичини показують, що результат компромісу завжди обумовлений ціною. Порозуміння з польською елітою мало на меті не символічне замирення, а створення інтелектуальних опор – кафедра української мови у Львові, мережа шкіл, розширення видавничого ринку – однак викликало звинувачення у «запроданстві» і спричиняло розриви

всередині народовецького табору [14, с. 59]. Ситуативні союзи з москвофілами частини діячів дозволяли втримати локальну рівновагу, проте руйнували загальний комунікативний вектор. У цій конфігурації мова, преса й шкільна політика переставали бути проєктами соборності й ставали інструментами внутрішнього балансування, що підсилювало залежність від кон'юнктурної підтримки і зменшувало здатність до самостійного стратегування.

Редакційна стратегія О. Кониського згладжувала внутрішні розриви середовища, оскільки публіцистична мова набувала функції нормативного ядра, що спроможне з'єднувати підавстрійський і підросійський простір не через ідеологічне гасло, а через сталу форму висловлювання. Відмова від «москвофільського язичія» разом із формуванням єдиного комунікативного каналу, що зафіксувався в «Правді» 1888 року, створювала умови для передачі спільних сенсів між регіонами [5]. Підтвердження примату української мови не знецінювало багатомовну історію інтелектуального канону, однак вимагало, щоб акт сучасного самовизначення здійснювався у власному мовному режимі, через власну редакційну політику і власну освітню систему. У цій повсякденній прив'язаності до конкретного письма, школи й друку вироблювалася соборницька оптика не як ритуал, а як послідовна практика.

Критика «необразованості», що постійно виникає у М. Драгоманова, вказувала на вразливість цієї конструкції. Без підвищення рівня знання культурна консолідація ризикувала втратити критичну здатність і перетворитися на спрощений консенсус, неспроможний до політичного оновлення. У цитаті формулювання подано без послаблень: «Необразованість заїдає наше письменство гірше всякої цензури...» [8, с. 403]. Рівень претензії не зводився до мовної грамотності – йшлося про перенесення центру ваги на університетську культуру, перекладацькі школи, історичну аргументацію, техніки аналізу. У такому форматі О. Кониськівська мовна політика

отримувала необхідний інтелектуальний каркас, що перетворював норму з маркеру належності на інструмент мислення.

Канон, у його М. Драгоманівській версії, не замикався в україномовному корпусі. Літературна циркуляція включала твори українців, написані польською й російською, що заносили ідеї в українське середовище і, водночас, вбирали в себе український матеріал. У «Листах на Наддніпрянську Україну» читаємо: «...а вже зовсім не звертають уваги на твори Українців, писані польською мовою... або російською... Сі люди між інчими заносили певні ідеї і на Україну, – з другого боку і в їх твори заходив український матеріал...» [8, с. 17]. Це визнання багатомовності не суперечило мовній консолідації, оскільки саме вона забезпечувала суб'єктність у ширшому європейському обігу – не як екзотичне джерело, а як повноцінний учасник. Баланс між відкритістю до міжмовної взаємодії й фіксацією власної мовної політики виходив за межі дилеми «чистоти» й «адаптації» – відкривалася динамічна рівновага між правом на свою мову й готовністю працювати з іншими контекстами.

Київське середовище показувало, що ця рівновага не залишалася абстрактною. У листах постійно проступає напруга між позицією автономії й позицією інтеграції. Дискусія щодо «тесной связи» з «общерусской литературой и культурой» переходила в особисті обвинувачення. «Чув я, що й на «знаменитому» з'їзді він [І. Луцицький] з Чайченком держали проти Вас і проти мене «обвинительные речи»... Науменко... «за непонимание истинной сути украинской идеи». Бачте, по його думці... «успех этой идеи возможен только в тесной связи с одной общерусской литературой и культурой»» [17]. У цьому фрагменті не звинувачення важливе, а те, як через публічну суперечку окреслюється те, що ставиться на карту – не просто назви, не риторика, а канали поширення знання, шкільні програми, редакційні політики. У цьому полі вибір лексики автоматично тягне за собою вибір моделі майбутнього.

Історіософський компонент М. Драгоманівської моделі розмикає імперську структуру через акти називання, що виводять «Південну руську землю» з поля російської історичної спадкоємності і повертають їй ім'я «Україна» як назву політичного суб'єкта [4, с. 31]. У «Пропашому часі» спроба поєднати «старосвітську вольність вояцьку» з «новою, все народньою» формою правління показує не намагання поєднати минуле з теперішнім, а проект модерної влади, збудованої на ідеї федерації, у якій поєднуються права особи, громади й краю. Така архітектура влади не ігнорує відмінностей, а передбачає їхню співприсутність – у межах процедури, а не під єдиною уніфікуючою волею. У цьому конструкті не риторика, а форма мислення стає полем дії.

Критика ксенофобського «національства» перекривала внутрішній канал саморуйнування, бо режим ненависті не створював жодної інституційної переваги, а лише замикав середовище на емоційній мобілізації, що підживлювала «науку застарілу, хибну» і врешті-решт «вменшувала силу в боротьбі за волю»: «Послухайте, з якою ненавистю говорять іноді наші люди... А найголовніше – наука, правда ніколи не пошкодить, а тільки допоможе...» [8, с. 27]. За цією логікою, соборницький курс О. Кониського не виглядав поступкою, навпаки – зберігав спільний простір дії, де компроміс розглядався не як жест слабкості, а як тактична форма втримання зв'язку. Замість асиміляції – збереження каналу, у якому мовна, видавнича й освітня політика отримували змогу діяти.

Порівняльна площина не зводилася до зіставлення ідей – вона створювала синтез, у якому розмежування напрямів не перешкоджало їхній спільній дії. Мовна політика, шкільна мережа, періодика й система підготовки кадрів формували культурну інфраструктуру, що виводила лінію О. Кониського на рівень тривкого національного будівництва. Правова конструкція М. Драгоманова – з «вільностями федеральними»,

індивідуальними правами, рамкою процедур – не заперечувала цю інфраструктуру, а забезпечувала їй суб'єктний статус. Навіть у взаємній критиці – одна з яких спрямована проти асиміляційного тиску, а друга проти замикання у внутрішньому афекті – не було знищення, бо мішені різні. Уникнення розчинення та уникнення ненависті – два боки зусилля, що мало зберегти політичну спроможність.

Висновки. Конфігурація «українського проекту» постає як тристороннє узгодження. Мовно-освітній контур забезпечує спільний простір висловлювання, у якому нормалізація публічної мови, наявність шкільної мережі й функціонування видавничих каналів створюють горизонт комунікації. Інституційно-правовий контур закріплює форму співжиття громад і країв через «вільності федеральні» та локальні механізми представлення. Історіософський контур повертає «Україну» як назву, легітимізує право на власну пам'ять, відновлює суб'єктність історичного наративу, звільнену від імперського тиску. Рух між цими трьома полюсами – не утопічний, а процедурно можливий, якщо конфлікти не витісняються, а інтегруються у політику відповідальності за інституцію, мову, школу і слово.

Список використаних джерел

1. Алтухов О. А. Ідеологічні концепції всередині Національного Руху України наприкінці XIX – на початку XX ст. Громадсько-політична та наукова діяльність М.С. Грушевського в міжнародному вимірі (до 155-річчя від дня народження): зб. наук. праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23 вересня 2021 р.). Київ: в-во НУБіП України, 2021. 177 с. С. 49-50 URL:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/zbirnik_konf_grush_23-24.09.2021_na_sayt_2.pdf (дата звернення: 02.07.2025).

2. Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. 192 с. URL: <https://share.google/Jhp9SslShTUQWqkYw> (дата звернення: 02.07.2025).
3. Аркуша О. Г., Кондратюк К. К., Мудрий М. М., Сухий О. М. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / за заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 408 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0008864 (дата звернення: 02.07.2025).
4. Борисенко В. Й. М. П. Драгоманов як історик. URL: <https://share.google/7TbGx4gx9xnpxbNUd> (дата звернення: 02.07.2025).
5. Гирич І. Б. Олександр Кониський – батько української культурно-політичної окремішності. 2012. URL: <http://hi-phi.org.ua/historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/413-ihor-hyrych-oleksandr-konyskyi-batkoukrainskoi-kulturno-politychnoi-okremishnosti> (дата звернення: 02.07.2025).
6. Денисюк І.А. Виховне спрямування творів О. Кониського для дітей в аспекті становлення української національної школи. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки, № 142, 2009 С. 22-26. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/1525/1/142-20-24.pdf>
7. Драгоманов М. П. Вільний союз – вільна спілка. 1884 (дата звернення: 02.07.2025).
8. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну. URL: <https://share.google/A41bd8DCCjpSBTYyu> (дата звернення: 02.07.2025).

9. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Т. 1 / ред. О. І. Дей ; упоряд. і прим. І. С. Романченка. Київ: Наук. думка, 1970. 531 с. : іл. (дата звернення: 02.07.2025).
10. Драгоманов М. П. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. Ч. 1, розд. 1. URL: <https://share.google/6s93jRjQ5KQhxS6Fe> (дата звернення: 02.07.2025).
11. Драгоманов М. П. Про українських козаків, татар та турків (вид. 1991). URL: <https://share.google/C0t0qzuz8Rpf9vdMc> (дата звернення: 02.07.2025).
12. Драгоманов М. П. Пропаший час: Українці під Московським царством (1654–1676). URL: <https://share.google/o9ndZPddaQeKavWYL> (дата звернення: 02.07.2025).
13. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу (3-є вид.). URL: <https://share.google/e08z0ysgkLP0TOuOI> (дата звернення: 02.07.2025).
14. Дяченко О. В. Громадська діяльність О. Я. Кониського у справі втілення соборницьких прагнень українців на початку 1890-х рр.: «політика нової ери» // Вісник Дніпропетровського університету. 2010. № 18. С. 57–61. URL: <https://share.google/EU2UltAsthbBY4RE5> (дата звернення: 02.07.2025).
15. Кониський О. Щоденник. URL: <https://share.google/oBnkh6kNxbSTgNkF7> (дата звернення: 02.07.2025).
16. Левченко І. К., Котляр О. А., Кухарук У. Р., Сморжевська О. О. Поняття «соборності» та «рідної мови» у контексті українського національного відродження (на прикладі світоглядів Олександра Кониського та Іллі Шрага). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: <https://share.google/CNfveGxtueV3ZO29M> (дата звернення: 02.07.2025).
17. Листування М. Грушевського. Т. 3. Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів–Торонто, 2006. С. 99 (лист від 4.ІІ.1895).

18. Мисюра О. Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина XIX ст.). 2005. URL: <https://share.google/opPFfPNga7FSVsBkl>
19. Міхновський М. Самостійна Україна (РУП, м.Львів) URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1900.mihnovski.php> (дата звернення: 02.07.2025).
20. Світленко С. І. Історіософське осмислення історії України у творчій спадщині М. П. Драгоманова. Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти : зб. наук. пр. Дніпро : ЛІРА, 2018. 480 с. С. 448-452. URL: <http://www.histukrdnu.dp.ua/Meeting/Ukrainian%2019th%20century.pdf> DOI 10.15421/511810 (дата звернення: 02.07.2025).
21. Смілянська В. Біограф та його хроніка. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. Київ, 1991. С. 3–23. URL: <https://share.google/iDq6sa1nzcwkoCPks> (дата звернення: 02.07.2025).